

HAZAR HAVZASININ HUKUKİ STATÜSÜ

(THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN BASIN)

Muhammed Emin KOCAMAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı
eminkocaman29@gmail.com

ÖZET

Hazar Havzası sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde küresel ve bölgesel güçlerin ilgisini çeken jeostratejik ve jeoekonomik bir öneme sahiptir. Hazar, sadece SSCB ve İran kontrolündeyken, SSCB'nin dağılmasıyla beş devletin ortak kullanımına açılmış ve Hazar'da güç mücadeleleri başlamıştır. Günümüzde halen devam eden paylaşım sorununun en büyük nedeni Hazar'ın hukuki statüsünün ve ne şekilde paylaşılacağıının belirlenememiş olmasıdır. Hazar'ın statüsünün belirlenememesi bu bölgede var olan enerjiye yeterli bir şekilde ulaşılamamasına ve istenilen şekilde uluslararası pazarlara transferinin sağlanamamasına neden olmaktadır. Bu makalede Hazar Havzasını uluslararası hukuk ve deniz hukuku çerçevesinde ele alarak buranın göl mü yoksa deniz mi olduğunu inceleyerek, bölge devletlerinin tezlerini göz önüne alarak buranın statüsünü belirlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Uluslararası Hukuk, Hazar'ın Statüsü

ABSTRACT

The Caspian Basin has a geo-strategic and geo-economic importance due to its oil and gas resources which attracts the attention of global and regional powers. The Caspian Basin was under the control of Iran and USSR, but with the collapse of the USSR, five states were allowed to utilize it. After that, the struggle for power in the Caspian Sea, began. The Caspian's legal status and how it should be shared is not determined and these are the most important reasons for today's ongoing problem of sharing it. The inability to identify the status of the Caspian causes the inability to reach an adequate amount of the energy which exists in this region and also, to fail in achieving the desired manner of transferring to international markets. This article on the Caspian Basin will be dealt with in the framework of international law and maritime law. The basin will be examined whether lake or the sea. taking consideration of regional states arguments will try to determine the status of the Basin.

Keywords: The Caspian Basin, International Law, The Status of the Caspian

1. GİRİŞ

Hazar Havzası sahip olduğu coğrafi, siyasi, iktisadi ve stratejik özelliklerden dolayı geçmişten günümüze büyük bir önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda göç yollarının üzerinde bulunması birçok uygarlığın beşiği sayılan Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya ortasında bulunmasından dolayı ilgi çekmektedir. Günümüzdeki bu yaklaşım daha çok emperyalist hareketler bağlamında gerçekleşmektedir.

Jeopolitik, jeostratejik ve doğal kaynaklar bakımından büyük bir önem taşıdığından dolayı bu bölge özellikle uluslararası hukuk alanında tartışmalara neden olmaktadır. Hazar Havzası enerji kaynakları bakımından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Sahip olduğu enerji ve doğal kaynaklar nedeniyle hem kıyıdaş olan ülkelerin hem de diğer ülkelerin odak noktası haline gelmiştir. Bu da bölgesel ve uluslararası sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karaağaçlı, 2009).

Sovyetler Birliği zamanında Hazar Havzasında iki kıyıdaş ülke bulunduğundan ilişkiler SSCB ve İran çerçevesinde gelişmekteydi. Hazar, mevcut askeri güç ve enerji kaynaklarının kontrolü konusunda tamamen Sovyet Denizi olarak ifade ediliyordu. İran, Hazar'dan küçük bir pay alan önemsiz bir ortak özelliği taşımaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bu bölgede bağımsızlıklarını kazanmış ve İran'dan daha da güçsüz aktörler ortaya çıkmıştı. Bu olaylar neticesinde İran, bölgede daha etkili olup, jeopolitik kazanımlarının peşine düşmüştür. Bununla beraber iki kıyıdaş ülkeye ait olan Hazar'a artık yeni kıyıdaş ülkeler de dâhil olmuştur. Bu yeni aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'dır. Herhangi bir denize çıkışı olmayan bu kara devletleri uluslararası enerji taşıma sorununu petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle Hazar'a verilecek statü bu devletlerin uluslararası pazarlara açılmalarında önemli bir yer tutmaktadır (Oğan, 2005).

Hazar'ın statü sorunu hukuki olmasının yanı sıra aynı zamanda ekonomik ve siyasi nitelikler de taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan zengin petrol ve doğalgaz yataklarında egemen devlet olarak işletme hakkı kazanmışlardır. Bununla birlikte bu kaynakların işletilmesi için batılı şirketler ile anlaşmalar imzalanmıştır. Böylece Hazar hem Batının ilgi odağı haline gelmiş hem de diğer devletlerin bu bölgeye girmesinde etkili olmuştur. Bu olay başta Rusya olmak üzere İran'ı da endişelendirmektedir. Özellikle bölgedeki hâkimiyetini korumak isteyen Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu kendi lehine kullanmak istemektedir. Hem ekonomik gücünü arttırarak hem de bölgedeki etkinliğini korumak istemektedir. Bu bağlamda Hazar Havzasının hukuki statüsünün belirsizliği devletlerin tamamen kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle herhangi bir sonuca bağlanmayıp belirsizliğini korumaktadır (Abdullayev, 1999).

Benzer çalışmaların çoğu, hukuki rejimi belirleme amacı taşımamaktadır. Rejimden ziyade Hazar'ın ne şekilde paylaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu paylaşımın belirleyici unsurun kıyıdaş devletlerin tutumu olarak düşünüldüğü ifade edilebilir. Bu çalışmada ise temel olarak amaç, Hazar Havzası'na uluslararası hukuk çerçevesinde bir rejim kazandırmak ve yine hukuk çerçevesinde buranın adil bir şekilde kıyıdaş devletler arasında nasıl paylaşılması gerektiği sonucuna varmaktır. Bu sonuca varabilmek için ilk olarak tarihsel açıdan SSCB dönemi ve sonrasını ele alarak, bugüne kadar yapılmış antlaşmaları da göz önünde bulundurarak, Hazar Havzası'nı uluslararası hukuk ve deniz hukuku çerçevesinde inceleyeceğiz.

2. TARİHTE HAZAR HAVZASI

2.1. SSCB Dağılmadan Önceki Dönem

Hazar Havzasının hukuki statüsü hakkında yapılan ilk resmi antlaşma 1729 yılında Ruslar ile Persler arasında yapılan Reşt Antlaşmasıdır. Bu antlaşma çerçevesinde Ruslara birçok hak tanınmış ve Rusların ticari ve serbest dolaşımdaki hâkimiyeti vurgulanmıştır (Poyraz, 2011).

19. yüzyılda Rusların güneye inmek istemelerinden dolayı sürekli İran ile karşı karşıya gelmesi nedeniyle büyük savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlar neticesinde İran'ı tamamen Hazar Havzasından uzaklaştıracak olan Gülistan Antlaşması 1813 yılında yapılmış daha sonra 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran'a karşı yapılan sınırlamalar yenilenmiştir. Bu anlaşmalar, askeri olarak sınırlamalar içerirken ticari konuda Hazar, iki tarafa da açık olmuş ve herhangi bir paylaşımına gidilmemiştir (Oruç, 2014).

19. yüzyılın başında Rusya ve İran'ın karşı karşıya gelmiş ve savaş sonucunda Rusya'nın galip gelmesiyle birlikte Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Rus ticaret gemileri, Hazar'ın tüm kıyılarını serbestçe dolaşım istediği yerde bulunabilecektir. Savaş gemileri bakımından Hazar'da savaş öncesi durumda olduğu gibi savaş sonrası durumda da sadece Rus savaş gemileri bulunabilecektir. Böylece iki devlet ticari anlamda anlaşmaya vararak ortak bir paylaşım içerisine girmiş olsalar bile savaş gemileri konusunda sadece Rusya'nın üstün olduğu çok net bir şekilde görülmektedir. Gülistan Antlaşması'ndan 15 yıl sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya savaş filosu konusunda münhasır haklar tanınmış ve yetkileri daha da genişletilmiştir (Poyraz 2011).

1921 yılına gelindiğinde Bolşevik İhtilali sonrası daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiştir. SSCB ve İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması ile iki ülke arasında yapılan ve İran'ın aleyhine olan bütün antlaşmalar iptal edilmiş aynı zamanda Hazar'da iki ülke için serbest dolaşım ve savaş gemisi bulundurma hakkı verilmiştir. Balıkçılık gibi önemli bir ticari kaynağın geleceğinin belirlenmesi konusunda ise 1935 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile her iki taraf için serbest seyrüsefer özgürlüğü oluşturularak 10 millik bir münhasır balıkçılık bölgesi oluşturulmuştur. 1940 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile 1935'teki 10 millik balıkçılık alanları teyit edilmiş ve geri kalan bölgelerde her iki taraf için serbest balıkçılık hakkı tanınmıştır. Aslında, Hazar Havzasının hukuki statüsündeki sorun buranın paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Rusya'nın burayı deniz değil de göl olarak görmesinde ki en büyük neden Deniz Hukuku alanının dışında tutmak ve alınacak kararları tamamen 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmalar çerçevesinde bir neticeye vardırarak istemesidir (Avcı, 2014). Sovyetler Birliği döneminde imzalanan bu antlaşmalara baktığımızda iki temel unsurun ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, Hazar'a giriş ve buradan yararlanmada eşitlik ilkesinin oluşturulması, ikincisi ise Hazar'a kıyası olmayan devletlere kapalı hale getirilmesidir. Bu ilkeler çerçevesinde Hazar üçüncü ülkelere kapatılırken taraflar arasında herhangi bir eşit paylaşım yapılmamıştır (Poyraz, 2011).

2.2. SSCB Dağıldıktan Sonraki Dönem

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiş ve yürürlükten kaldırılmıştır. Çünkü bağımsızlıklarını kazanan ve Hazar'a kıyıdaş olan yeni devletlerin yani Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da artık dikkate alınması gerekmektedir. Rusya'nın İran ile yaptığı antlaşmalardan elde ettiği kazancı tekrar elde etmek istemesi ve yeni bağımsız olan devletlerin bu kaynaklardan avantaj elde ederek kendi çıkarları

doğrultusunda hareket etmeleri 1991 yılıyla birlikte yeni ve çözülemeyen sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Oruç, 2014).

SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni kıyıdaş devletler arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı gidermek için 1992 yılında Kiev’de “BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşma” yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre üye devlerin sınır güvenlikleri kendi sınır kuvvetleri tarafından sağlanacaktır. Aynı zamanda üyeler kendi güvenlikleri açısından diğer üye devlerin sınırlarına, ekonomik bölgelerine siyasi ve politik olarak müdahale etmeyeceklerinin güvencesini verecektir. Devletler sınırlarını ve denizdeki ekonomik bölgelerini korumak için devletler ile karşılıklı yapacakları anlaşmalara göre hareket edeceklerdir. Bu yapılan antlaşma ortadaki problemleri çözmekten ziyade çözüm için bir öneri niyeti taşımaktadır (Terzioğlu, 2008).

Hazar’a kıyası olan ve yeni bağımsızlıklarını kazanan devletler kazandıkları bağımsızlığı korumak ve kendi ülkelerinin gelişmişlikleri konusunda reformlar yapmak için sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarını yabancı sermayeye açma çabası içerisinde girmişlerdir. “Bu ülkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994’de kayıtlara “Asrın Anlaşması” olarak geçen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı” imzalayarak batılı şirketlerin bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağlamıştır” (Yağdıran, 2011). Bu gelişmeler Hazar Havzasında 1992’den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Bu konuda kıyıdaş ülkelerin her biri kendi tezlerini ortaya koymuş ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda mücadele etmeye başlamışlardır.

Hazar’ın hukuki statüsünü belirleyecek önemli bir çalışma 1995 yılında İran’da yapılmıştır. Bu çalışmayla birlikte kıyıdaş devletlerin ortak düşünceleri ortaya çıkarılarak bir sonuca ulaşma amacı güdülmektedir. 1996 yılında Rusya, İran ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmaya göre Hazar tüm kıyıdaş ülkelere ait olacak ve enerji kaynakları eşit ve adil dağıtılacaktır. 1998 yılına gelindiğinde Rusya, Kazakistan ile yaptığı ve bölgesel sınırların çizildiği anlaşma nedeniyle, İran ve Türkmenistan ortak bir bildiri yayınlayarak anlaşmayı reddettiklerini ve bundan sonra karar verme konusunda kıyıdaş ülkelerin oy birliğine başvurulması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Bölge ülkelerinden olan Kazakistan’ın durumu diğerlerine göre daha farklıdır. Çünkü en uzun sahil şeridine sahiptir. İran’ın eşit paylaşım önerisinden tamamen zararlı çıktığından dolayı 9 Eylül 2000 yılında Rusya ile Hazar’ın statüsü konusunda “Orta Hat” modelini kabul edip, deniz tabanının ulusal sektörlere bölerken, su üstünü ortak kullanıma açma görüşü ortak kararla onaylamıştır. 2001 yılında bu anlaşmanın benzeri Azerbaycan ile imzalamıştır. 2003 yılında bu üç devlet arasında deniz dibinin paylaşılması konusunda yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Azerbaycan %17, Rusya %19 ve Kazakistan ise %27’lik paya sahip olacaktır. Fakat yapılan bu anlaşmalar sorunların çözülmesine bir çare olamamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde Hazar’ın statüsünü çözmek için 5 kıyıdaş devlet bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon 2004 yılına kadar 15 kez toplanmış ve her toplantı kıyıdaş ülkelerin birinin başkentinde yapılmıştır. 2007 yılına kadar bir sonuç alınamayan bu toplantılar neticesinde 16 Ekim 2007 yılında başkanlar düzeyinde yapılan bir toplantıda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in yaptığı bir konuşmada Hazar’ı bölmek yerine kıyıdaş ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Deniz tabanının sınırlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarının kullanımı için Hazar’ın statüsünün belirlenmesinin gereksiz olduğunu dile

getirerek Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmanın benzerinin Güney bölgesi için yapılabileceğinin söylemiştir. Fakat bütün bu görüşmelere rağmen ortak bir karar alınamamış, sorunlar halen günümüzde de devam etmeyi sürdürmektedir. 2011 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan toplantı sonucunda en önemli hususun Hazar'ın hukuki durumunun biran önce belirleyen bir anlaşmanın yapılması gerektiği Kazakistan tarafından dile getirilmiştir (Avcı, 2014).

3. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ

3.1. Antlaşmalara Göre Hazar

1723 Petersburg Antlaşması: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Bakü ve Hazar Denizi'nin güney kıyılarının büyük bir bölümü Rusya'ya bırakılacak ve sadece Rus donanması Hazar'da bulunabilecektir (Mehmedoğlu, 1994).

13 Şubat 1729 Tarihli Antlaşma: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılarak sınırların yeniden belirlenmesi amaçlanmıştır. Bazı bölgelerde ticaret serbest bırakılmış aynı zamanda Kür ve Araz nehirlerinde serbest gemicilik faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (Uslu, 2006).

2 Ekim 1813 Gülistan Antlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu antlaşmayla Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan, Rusya'ya bırakılmıştır. Güney Azerbaycan ise İran'a bırakılmıştır. Bunun sonucunda Hazar Denizi'nde sadece Rus donanma gemilerinin bulunabileceği kararlaştırılmıştır (Buniatov, b.t.)

10 Şubat 1828 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında Türkmenistan'da yapılan bu antlaşma ile Hazar'da hukuksal olarak sadece Rusya'nın hâkimiyeti söz konusu olacaktır.

28 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşması: Bu antlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın 4. maddesi gereği Hazar Denizi iki ülke arasında sınır olarak kabul edilecektir. Antlaşmanın 8. maddesine göre Rusya ticaret gemileri Hazar'da serbest dolaşım hakkına sahip olacaktır. Aynı şekilde ticari gemi hakkı İran'a da verilecektir. Savaş gemileri konusunda ise Hazar sadece Rus donanması kontrolünde olacaktır. Aynı zamanda kara sınırının belirlenmesindeki ölçüt Hazar Denizi olacaktır (Gayıbov, 2005).

1881 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan bu antlaşmaya göre Hazar'ın asıl kısmının Rusya sınırında bulunduğu iddia edilmiştir ve bu nedenle Astara-Hasangulu sınır hattı oluşturulmuştur (Uslu, 2006).

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Antlaşması: Bu antlaşmanın 11. maddesi gereği daha önce Türkmençay antlaşması ile İran'ın Hazar'da donanma bulunduramama kararı ortadan kaldırılmıştır. İki tarafta (Rusya-İran) kendi bayrakları altında serbest dolaşım hakkından eşit faydalanacaklardır (Çolakoğlu, 1998).

27 Ağustos 1927 Tarihli Antlaşma: Bu antlaşmaya göre hem Rusya'ya hem de İran'a serbest dolaşım hakkı verilecek ve balıkçılık için 10 millik bir özel alan oluşturulacaktır. Ayrıca bu antlaşmada Hazar, Sovyet-İran Denizi olarak adlandırılmıştır (Uslu, 2006).

27 Ağustos 1935 Tarihli Antlaşma: Antlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde 1927 Tarihli Antlaşmada alınan kararlar tekrar yenilenmiştir. Ayrıca oluşturulması ön görülen 10 millik balıkçılık alanı için herhangi bir sınır belirlenmemiştir (Gayıbov, 2005).

25 Mart 1940 Tahran Antlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu antlaşma ile ticaret konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Genel olarak 1935 yılında imzalanan antlaşmayı

onaylamaktadır. Bu antlaşmayla birlikte 10 millik balıkçılık alanındaki haklar kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere verilmiştir (Çolakoğlu, 1998),

1953 Tarihli Antlaşma: Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan bu antlaşma 1881 yılında imzalanan antlaşmanın onayı sayılmaktadır. Astana-Hasangulu sınırı tekrar gözden geçirilerek onaylanmıştır.

1970 Tarihli Antlaşma: Bu anlaşmanın en önemli özelliği Hazar Denizi'nin milli sektörlere bölünmesi gerektiği düşüncesini içermesidir. Kazakistan'a 113.000 km², Azerbaycan'a 80.000 km², Türkmenistan'a yaklaşık 80.000 km², Rusya'ya 64.000 km² ve en küçük milli sektörle en az pay İran'a 34.000 km² ayrılması ön görülmüştür (Uslu, 2006).

1991 Aralık Alma-Ata Bildirgesi: Bu bildirme ile birlikte Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan devletler daha önce yapılan anlaşmalara uyacaklarını bildirmişlerdir.

20 Eylül 1994 Asrın Antlaşması: 1994 yılında imzalanan Asrın Antlaşması, Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyum (FOCC) arasında yapılmıştır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanan bu antlaşma ile Hazar'ın statü sorunu gündeme gelmiştir. 12 Aralık 1994 yılında yürürlüğe giren bu antlaşma Mega Proje kapsamında yedi ayrı ülkeden oluşan Konsorsiyumun kurduğu Azerbeijan International Operating Company (AIOC) tarafından işletilecektir (Uslu, 2006).

6 Temmuz 1998, Rusya ile Kazakistan arasında ikili Anlaşma: Kazakistan ile Rusya arasında imzalanan bu anlaşma Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yer altı kaynaklarının paylaşılması konusunda ele alınmıştır. Böylece ilk defa Hazar Denizi'nin bölünmesi konusunda ilk adım atılmıştır. Ortak paylaşım görüşünün uygulanamayacağını anlayan Rusya esnek davranarak denizin ortak hatta göre bölünmesi gerektiğini benimsemeye başlamıştır (Gayıbov, 2005).

12 Mart 2001 Rusya-İran Anlaşması: Bu anlaşma ile birlikte taraflar (Rusya-İran) deniz statüsünde değişiklik olmadıkça resmi olarak hiçbir sınırı tanımayacakları konusunda anlaşmışlardır. Rusya ile İran hem devlet sınırlarına hem de sektörel bölünmeye karşı olmuşlardır. Azerbaycan ve Kazakistan'a göre ise bu devletlerin karşı oldukları tutum sadece kaynakların temel sınırlarıyla alakalıdır (Uslu, 2006).

2001 yılının Kasım ayında Azerbaycan ve Kazakistan, **2002** yılının Eylül ayında ise Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar'ın statüsü konusunda ikili anlaşmalar imzalanmıştır. **2003** yılının Mart ayında bu üç devlet (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında üçlü anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde deniz dibinin milli sektörlere bölünmesinde ve deniz yüzeyinde beş kıyıdaş devletin serbest dolaşım hakkı olacağı konusunda ortak karara varılmıştır (Gayıbov, 2005).

3.2. Deniz Hukukunda Hazar

3.2.1. Hazar'ın Deniz Olarak Değerlendirilmesi

Hazar'ın deniz olup olmadığı kanısına varmak için uluslararası belgelerin incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı deniz hukuku hakkında en son düzenlemelerin yapıldığı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (BMDHS) ele almamız gerekmektedir. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu BMDHS Hazar'a kıyıdaş hiçbir devlet tarafından onaylanmadığı gibi (Rusya ve İran imzalamış ama onaylamamıştır), bu devletler sözleşmenin nitelikli ve itiraz etmedikleri birçok kararına bağlıdırlar (Abdullayev, 1999).

Uluslararası hukukta deniz kavramı açık deniz, kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak ikiye ayrılmaktadır. Hazar ise genel anlamda kapalı deniz statüsünde ele alınmak istenmektedir. BMDHS’de ise kapalı veya yarı kapalı deniz konusu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bu Sözleşmenin amaçlar uyarınca “kapalı veya yarı kapalı deniz”den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır” (BMDHS mad.122).

Bu maddede ifade edildiği gibi kapalı veya yarı kapalı deniz olma statüsünde asıl mesele dar bir bağlantı yoluyla da olsa deniz ya da okyanuslarla birleşmesidir. Birleştiği takdirde yarı kapalı deniz birleşmediği takdirde kapalı deniz olarak nitelendirilecektir. Fakat her halükarda kazanacağı hukuksal statü aynıdır. Don ve Volga kanallarının varlığı, Hazar’ın yarı kapalı deniz olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Poyraz, 2011).

Geçmişte uygulanan politikalar çerçevesinde Hazar kapalı deniz olarak nitelendirilmiştir. Bu konuyu uluslararası hukuk açısından ilk inceleyen kişi Rus hukukçu ve diplomat F.Martens’tir. Martens’e göre: “Açık denizlerle kıyasladığımızda kapalı denizler tümüyle farklı durumda bulunurlar, hatta yalnız bir devletin karasıyla çevrilidirler, aynı zamanda okyanusla hiçbir bağlantısı yoktur. Bunlar kapalı denizlerdir. Bu denizler, o devletin egemenliğine tabidir ki, onun sınır alanlarının içinde yer alırlar. Bu esasta Hazar Denizi de kapalı denizdir ve Rusya’ya ve İran’a ait sınırların olmasından dolayı o, Rusya denizi hesap edilmelidir” (İsgandarov, 2009). Martens’in düşüncesine bakılırsa kapalı deniz kavramı hiçbir okyanusla doğal bağlantısı olmayan ve tek bir devlete sınırı olan deniz anlamına gelmektedir. Fakat bu görüşünde kendi içinde çeliştiği noktalar vardır. Tek bir devlet sınırları içerisinde olması gerektiği ifade edildiği gibi aynı zamanda Hazar’ın Rusya ile İran sınırları içerisinde olduğu da dile getirilmiştir.

Hazar’ın hukuki açıdan deniz olarak kabul edildiği takdirde BMDHS’nin doğrudan uygulanması gerekmektedir. Bu durumda belirlenecek olan 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesine göre oluşturulacak bir sınır meydana getirilecektir. Fakat Hazar’a kıyısı olan devletlerin birbirlerine olan mesafesi nedeniyle böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durumda BMDHS’nin 15. maddesi devreye girecektir. Buna göre:

“İki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz”(BMDHS, mad.15).

Bu maddeyle birlikte diğer kıyıdaş devletlerin de dikkate alınması sonucunda en çok İran’ın egemenlik kaybına uğrayacağı görülmektedir. İran, Sovyet-İran Anlaşmalarına dayandırdığı ortak kullanım hakkı ile %20’lik eşit paylaşım hakkını kaybedecektir. İran bunu kesinlikle kabul etmemektedir (Avcı, 2014).

Bununla beraber kapalı veya yarı kapalı deniz statüsü kazanması durumunda Hazar'a kıyısı olan devletlerin birbirleriyle işbirliği içinde olmaları gerektiği BMDHS madde 123'de şu şekilde ifade edilmiştir.

“Kapalı veya yarı kapalı bir denize sahil dar olan devletler, işbu sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya ilgili bir bölgesel kuruluş aracılığı ile deniz canlı kaynakların yönetimi ve araştırılması, deniz çevresinin korunmasına ve muhafazasına ilişkin hakların belirlenmesi, bilimsel araştırma politikalarını koordine edilmesi, maddelerin uygulanması ve kendileriyle işbirliğinde bulunması için gerektiğinde diğer devletleri veya ilgili uluslararası kuruluşları davet etmek” (BMDHS, mad.123).

Bu gelişmeler çerçevesinde Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi, Hazar'ı Karadeniz ve Azak Denizi'ne bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmalarına neden olacaktır. Ancak gerek geçmişte Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Federasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabi tutulmuştur. Zaten, Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itiraz etmesindeki en büyük neden bu kanallarla alakalıdır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga kanallarında uluslararası su yolu rejimini uygulamakla karşı karşıya kalacaktır. Bu durumla birlikte Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş hakkı elde edeceklerdir (Çolakoğlu, 1998). Bu şartlara göre Sovyetler Birliği'nde içerisinde yer alan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan da transit geçiş haklarına sahip olacaktır. İran da daha önceki anlaşmalar çerçevesinde transit geçiş hakkına sahip olacaktır. Ayrıca BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımdan denizlere ulaşım açısından elverişsiz ülke konumundadırlar. Dolayısıyla bu kanallardan serbest geçiş hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi onayladıkları takdirde bu madde Hazar için uygulamaya koyulabilecektir (Gayıbov, 2005).

3.2.2. Hazar'ın Göl Olarak Değerlendirilmesi

Göl kavramını incelediğimizde ulusal ve uluslararası olmasının yanı sıra asıl önemli olan uluslararası hukuka göre nasıl tanımlandığıdır. Uygulanan uluslararası hukuk incelendiğinde göl tanımına rastlanılmamaktadır (Pazarıcı, 2011: 241-242). Günümüzde kabul edilen tanımlamayla Göl, su yüzeyinin denizlerle olan durumu ve dünya denizleriyle doğal bir biçimde bağlantısının bulunması ölçütü olarak dikkate alınmaktadır. Yani hukuksal açıdan bir göl, etrafı kara ile çevrili, su yüzeyi denizle aynı olmayan ve denizler ile doğal bir bağlantısı bulunmayan su alanlarıdır. Göller tek bir devlet ya da birden fazla devlette bulunmasına göre ulusal göller ve uluslararası göller niteliği kazanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda Hazar'da beş kıyıdaş devlet bulunduğu göre burayı uluslararası göl kategorisine koyabiliriz.

Hazar'ı hukuki açıdan göl olarak ele aldığımız takdirde sınır suları ile ilgili olan uluslararası hukuk kuralları devreye girecektir. Diğer göller gibi Hazar'ın da bölünmesi gerekecektir. Çünkü kıyıdaş devletler kendi sınırları içerisindeki doğal kaynakları kullanmak ve aynı zamanda su ve taşımacılık alanında egemenliklerini oluşturmak isteyeceklerdir. Göllerin bölünme şekli çeşitlilik göstermektedir. Eğer kıyıdaş devletler ortak bir kararda anlaşamazlarsa hukuki açıdan belirsizlik boy gösterecektir. Zaten devletlerin sınır çizgisi veya diğer bölünme yöntemlerinde anlaşamadıkları apaçık ortadadır. Buradaki asıl sorun nasıl bölünmesi gerektiğinden ziyade

bölünme sonrası oluşacak egemenlik kaybı ve ekonomik çıkarların uğrayacağı zarar boyutudur (Avcı, 2014).

Hazar'ı göl olarak değerlendirdiğimizde paylaşım konusunda iki görüş ortaya çıkmaktadır. İlki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı, ikincisi ise milli sektörlere bölünmesidir.

Ortak kullanım açısından "Foncesa Körfezi" örneği vardır. Bu körfez İspanya, El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında uzun süreler tartışma konusu olmuştur. 1992 yılında Uluslararası Adalet Divanı kararı ile daha önce tek bir devlete (İspanya) ait olması ve bütün bir su kütlesi olarak değerlendirilmesini göz önüne alarak körfezin diğer devletler ile (El Salvador, Honduras, Nikaragua) ortak kullanılmasına karar vermiştir (Terzioğlu, 2008). Milli sektörlere bölünmesi konusunda ise Hazar, orta hatta göre kıyıdaş devletlerarasında bölünmesi gerekecektir. Bu doğrultuda her devletin kendi milli sektörü oluşturularak, kendilerine ait olan kısımda bağımsız hukuka sahip olacaklardır. Hazar'ın bu şekilde nitelendirilerek milli sektörlere bölünmesini Azerbaycan ve Kazakistan olumlu karşılamaktadır. Böyle bir paylaşım gerçekleştiği takdirde; %29,6 Kazakistan, %19,5 Azerbaycan, %18,7 Rusya, %18,4 Türkmenistan ve İran %13,8'lik paya sahip olacaktır. En düşük payın kendisine kalmasından dolayı İran, bu paylaşımına tamamen karşıdır (Uslu, 2006). "Orta Hat" ilkesinin benimsendiği çeşitli örnekler vardır. Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Büyük Göller olarak adlandırılan Superior, Huron, Michigan, Erie ve Ontario Gölleri (ABD-Kanada), Konstanz Gölü (Almanya-Avusturya-İsviçre) paylaşım bu örnekler dikkate alınarak yapılabilir (Terzioğlu, 2008).

3.2.3. Hazar'ın Kendine Özgü Olarak Değerlendirilmesi

Rusya ve İran'a göre Hazar ne deniz ne de göldür. Burası kendine özgü jeolojik olaylar sonucunda meydana gelmiştir. Gerek ekolojik gerekse coğrafi olarak Hazar, kendine has özelliklere sahiptir. Bu tarz değişik özellikler gösterdiğinden dolayı uluslararası hukuk kuralları ve uygulamalarına göre Hazar'ın statüsü tanımlanamaz. Buranın statüsü tamamen kıyıdaş devletlerin alacağı ortak karar sonucunda netleşebilecektir. Yani kıyıdaş devletlerin kendi milli sektörlerinde kalan bölgeler dâhil bütün balıkçılık alanları, deniz tabanı ve deniz taşımacılığı üzerinde ortak kullanım kuralları geçerli olmalıdır (Yağdıran, 2011).

Hazar'da var olan hukuki rejim ne tam anlamıyla uluslararası deniz hukukuna ne de tamamen uluslararası göllere ilişkindir. Hukuki rejimin kesin kararlar belirlediği de tam anlamıyla söylenemez. Kıyıdaş devletler aralarında yaptıkları anlaşmalarla hukuki rejim üzerinde değişiklik yapma hakkına sahiptirler. Eğer uygulanan hukuki rejim yetersiz kalıyorsa, yerine yeni bir rejim uygulanabilir. Kendine öz bir yapıya sahip olduğu düşüncesi benimsendiği takdirde farklı olgulara bağlı olarak ortaya çıkan durumlarda farklı rejimler de uygulanabilir (Poyraz, 2011). Yeri geldiğinde uluslararası deniz hukuku dikkate alınır, yeri geldiğinde göl statüsü kapsamında bakılabilir. Fakat kıyıdaş devletlerin sayısının fazla olması bu uygulamanın gerçek hayata geçirilmesi konusunda en büyük engellerden biridir. Yapılacak anlaşmalar ve verilecek statü bütün kıyıdaş devletlerin yararına olmalı ve aynı zamanda ortak çıkarlar da göz önünde tutulmalıdır.

4. KIYIDAŞ ÜLKELER NEZDİNDE HAZAR

4.1. Rusya

Rusya, ilk defa Tahran Konferansı dışında 1993 yılında Hazar'ın statü sorununu gündeme getirmiştir. Rusya'ya göre Hazar bir iç denizdir ve kıyıdaş devletlerarasında bölünemez. Rusya aynı zamanda Hazar'ın diğer denizlerle doğal bir bağlantısı olmadığı nedeniyle BMDHS'nin

burası için uygulanamayacağını da savunmaktadır. 6 Ekim 1994 yılında Birleşmiş Milletler 'de "Hazar Denizi'nin yasal statüsü itibariyle Rusya Federasyonu'nun durumu" adlı, İran ve Sovyetler Birliği arasında Hazar'ın statüsünü belirleyen anlaşmaların yürürlükte olduğunu ve ortak kullanımın tek çözüm olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın tepkisinin ilk baştaki nedeni, Hazar kaynaklarına yönelik tek taraflı hareketlerin uluslararası hukuka aykırı olması ve bunun su havzasının ekosistemine zarar vereceği düşüncesidir. Bu nedenle Hazar, bütün kıyıdaş devletlerin ortak kullanımında olmalıdır. Rusya'nın öncelikli olarak ortaya attığı bu kaygıların yanı sıra asıl önemsendiği nokta, bu bölgeyi halen kendi arka bahçesi olarak görmesidir. Aynı zamanda zengin petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan'ın giderek Batı ile daha da yakınlaşması Rusya'yı endişelendirmektedir (Yüce, 2006: 244; Qurbanov, 2011).

Azerbaycan 1991 yılından itibaren başlattığı petrol anlaşmaları neticesinde batılı şirketler Hazar'da Azerbaycan sektörüne ciddi yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu görüşmelerde Rusya hükümeti ve onun şirketleri dikkate alınmamıştır. Bu dışlamanın sonucunda Azerbaycan'da meydana gelen darbe ile Elçibey hükümeti yerini Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Aynı kaderi paylaşmak istemeyen Aliyev, kendi ulusal şirketlerinden Rusya şirketlerine pay vermek zorunda kalmıştır. Fakat bu pay Rusya'yı memnun etmemiştir (Oğan, 2001a).

Rusya ilk başta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında paylaşılmasını istememektedir. Bu konudaki tutumu oldukça serttir. Ancak belli bir zaman sonra Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi sektörlerinde uluslararası şirketlerle yaptıkları işbirliği Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Rusya, yeni bir strateji geliştirerek bu "de facto" oluşumun dışında kalmak istememiştir. 1998 yılında Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağının orta hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma yapmıştır. 2001 yılında aynı bu anlaşmanın benzerini Azerbaycan ile imzalamıştır. Rusya, Hazar'ın 12-24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılmasını ve kalan alanın ortak kullanımını savunmaktayken, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçip su dibinin sektörlere bölünmesini savunmuştur (Yüce, 2006: 246). Rusya'nın bu tarz anlaşmalar yapmasındaki en büyük neden, Hazar'a olan Batı ilgisini engellemektir. Rusya'nın kıyıdaş ülkelerle ayrı ayrı yeri geldiğinde ortak anlaşmalar yapmasındaki temel amacı batı gücünü kırmak ve kendi egemenliğini pekiştirmektir (Qurbanov, 2011).

Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte kendi ifadesiyle Hazar'daki partnerlerin aktif olmalarından dolayı kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini söylemiştir. Bütün bu gelişmeler ışığında gösteriyor ki Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşmalar ile su tabanının milli sektörlere bölünmesini onaylamaktadır. Fakat bu paylaşım su yüzeyi için henüz belirlenmemiştir. İran'ın ortak kullanım konusundaki düşüncesine karşı gerçekleşen bu üç ülke arasındaki gelişmeler, İran'ın yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu son gelişmeyle yalnız kalan İran, kendi düşüncelerinden taviz vermek zorunda kalacaktır (Yüce, 2006: 248; Oğan, 2001b).

4.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Hazar'daki en aktif kıyıdaş devletlerden biridir. Hazar'da yeniden belirleme ihtiyacı duyulan siyasi ve ekonomik konumun önemli bir noktasında durmaktadır. SSCB sonrası batı sermayesinin bu bölgeye akmasında da aktif bir rol üstlenmiştir. Hazar'ın statü tartışmalarında ise Rusya ile aynı görüşlere sahiptir. İlk başlarda Azerbaycan, Hazar'ı göl olarak nitelendirmekteydi. Buranın uluslararası bir göl olduğunu savunarak, kıyıdaş devletler arasında bölüşülmesi taraftarıydı. Fakat Rusya ve İran'ın ortak kullanım düşüncesi ve Azerbaycan'a uygulanan baskılar, Azerbaycan'ın düşüncelerini etkilemeye başlamıştır (Yüce,2006: 249). Azerbaycan, Rusya'nın iddia ettiği ortak kullanım düşüncesinin söylendiği

gibi yaygın olmadığını savunarak, tam aksine Hazar konusunda geçmişte alınan kararların tamamen sektörel bölünmeyle uyduğunu dile getirmiştir. Gerçekten de 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin Hazar'la alakalı yaptığı plan ve programlar tamamen kıyıdaş devletler arasında bölünmeden yanadır. Bu yaklaşım Sovyetler hükümetinin birçok alanda yaptığı uygulamalarda da ortaya çıkmaktadır (Abdullayev, 1999).

Rusya ve İran, Hazar'ı BMDHS'nin etki alanı dışında bırakmak istemişlerdir. Böylece alınacak kararlar 1921 ve 1940 anlaşmaları çerçevesinde olacaktır. Buna karşılık ikinci bir teklif olarak Azerbaycan, Hazar'a açık deniz statüsü verilebileceğini savunmuştur. Bu durumda BMDHS uygulamaya koyulmalıdır. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 200 mil ve daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Çolakoğlu, 1998). Rusya ve İran'ın sektörel bölünmeye karşı çıkıp ortak kullanım istemelerinin nedeni kendi kıyılarında önemli rezervlerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat daha sonraki zamanlarda Rusya'nın kendi ulusal sektörü içerisinde zengin petrol kaynakları bulması, Azerbaycan'ın sektörlere bölünmesi düşüncesine yaklaşmasına neden olmuştur. İlerleyen zamanlarda bu konuda Rusya'nın vermiş olduğu tavizler Azerbaycan ve Kazakistan'ın da taviz vermesine neden olmuştur. Böylece üç devlet arasında su dibi sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanıma bırakılmıştır (Avcı, 2014).

Azerbaycan bölgedeki diğer devletlere nazaran önemli bir karar olarak Hazar'daki milli sektör sınırını anayasa güvencesi altına almıştır. Anayasanın 11. maddesinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Azerbaycan kendi sektörel alanını teminat altına almıştır (Yüce, 2006: 251).

4.3. Türkmenistan

Hazar konusunda belirsizlikler içerisinde olan Türkmenistan, ilk başlarda Rusya ve İran gibi ortak kullanım düşüncesini savunmuştur. Ancak daha sonra 1998 yılında Moskova'da yapılan kıyıdaş devletler zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan ile olan sınırının orta hatta göre yapılmasını istemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkmenistan, Rusya ve Azerbaycan'ın izlediği politikaya daha da yaklaşmıştır. Fakat orta hattın geçeceği alanların belirlenmemesi nedeniyle Türkmenistan, İran ile yakınlaşma içerisine girmiştir (Yüce, 2006: 252).

Türkmenistan, Hazar sorununun beş kıyıdaş ülkenin bir araya gelerek çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yüzden yapılan ikili anlaşmaları dikkate almamıştır. İran'ın çağrılmadığı görüşmelere de bu düşüncesi nedeniyle katılmamıştır (Gürses, 2001). Türkmenistan, BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda geri kalan alanların ortak kullanımda olacağı bir paylaşımına gidilmesini ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi Rus donanmasını kendi sınırından uzak tutarken, İran'ı pek memnun etmemiştir.

Türkmenistan'ın asıl sorunu Azerbaycan ile çakışan sınır kaynaklarının kullanımudur. Buraların tek taraflı işletilmesine karşı olan Türkmenistan, Azerbaycan'ın bu bölgelerdeki faaliyetlerini durdurmasını istemektedir. Aksi takdirde uluslararası kuruluşlara şikâyet edeceğini söylemiştir. Aynı zamanda bu bölgede çalışan yabancı şirketlerle de irtibata geçen Türkmenistan, faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir. Ancak jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir. Azerbaycan, şikâyet edilmesi durumunda yabancı şirketlerin uluslararası mahkemeleri etkileyebileceği düşüncesindedir. Ayrıca Rusya'nın baskılarına rağmen politikasında

değişikliğe gitmeyen Azerbaycan, Türkmenistan'ın baskılarını ne kadar dikkate alacaktır! (Yüce, 2006: 255).

Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki orta hattın kaynaklı sorun aslında aynı düşünceye sahip iki ülkeyi karşı karşıya getirmektedir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Apşeron yarımadasıyla birlikte Hazar ekvatorunun özelliği göz önüne alınarak enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını savunmaktadır. Bu durum Türkmenistan'ın orta hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel dikkate alırken, ülkelerin kıyı şeritlerini önemsememektedir. Bu tezin kabul edilmesi sadece tartışmalı yatakların değil, diğer birçok yatağında tartışmalı hale gelmesine neden olacaktır (Sinan, 2001b).

4.4. Kazakistan

Sahil şeridinin geniş olması nedeniyle Hazar'da en büyük paya sahip olan ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'a göre Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde 1982 BMDHS dikkate alınmalıdır. Hazar'ın 12 millik ulusal alanlara bölünmesi gerektiği gibi su tabanının da milli sektörlerle bölünmesi gerektiğini dile getirmiş, ayrıca kıyıdaş ülkelere orta hat prensibine göre ulusal sektörlerle bölünmesi konusunda öneride bulunmuştur (Yüce,2006: 256). 1998 yılında Rusya bir açıklama yaparak Hazar'ın ortak su yüzeyi ve ulusal sektörler prensibine göre bölünmesinde ortak bir anlaşmaya gelindiğini açıklamış ve Kazakistan ile bu konuda bir anlaşma yapılacağını bildirmiştir. Kazakistan aynı yıl yayınladığı bir bildiriyle Hazar'da kendi münhasır ekonomik bölgesini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. Daha sonra "Hazar Denizi'nin kuzey kısmı dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli anlaşma 6 Temmuz 1998'de Kazakistan ve Rusya arasında imzalanmıştır.

Ayrıca 2000 yılında iki ülke arasında Hazar'da işbirliği konulu bir bildiri imzalanmıştır. Bu bildiriye göre Kazakistan ile Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde orta hat prensibini kabul etmiş, deniz dibini ulusal sektörlerle bölerken, su yüzeyinin ortak kullanıma açık hale getirilmesini kabul etmişlerdir. Sınırdaki bulunan yataklar ise iki ülke arasında yarı yarıya bölüşülecektir. Kazakistan imzaladığı bu anlaşmanın bir benzerini de 2001 yılında Azerbaycan ile imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzeyindeki bu üç ülke (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında ortak bir anlaşmaya varılmıştır (Yağdıran, 2011). Hazar'ın statüsü tartışmalarının mümkün oldukça dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit paylaşım kesinlikle karşı çıkmaktadır. Çünkü Kazakistan dışında bütün ülkelerin payı %20'den düşüktür. Bu da Kazakistan'ın büyük bir kayba uğramasına neden olacaktır. Bu yüzden İran'a karşı duran Azerbaycan'ın arkasında önemli ve aktif bir rol oynayarak Azerbaycan'ı desteklemektedir (Yüce, 2006: 258).

4.5. İran

İran'a göre Hazar bir sınır gölüdür. İran yeri geldiğinde Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini savunmuş, yeri geldiğinde de ortak kullanımı savunmuştur. İran'ın asıl ön plana çıkarmak istediği olay ise daha ortak bir karar alınmadan burada yapılan petrol aramalarının yasal olmadığı düşüncesidir. İran, Hazar'ın statüsünün 1940 anlaşması gereği sadece İran ve Rusya arasında çözülebileceğini savunarak, yapılan ikili anlaşmaların yanlış olduğunu dile getirmiştir (Yüce, 2006: 258).

İran en çok bu bölgede Azerbaycan ile sorunlar yaşamaktadır. Bunun nedeni ekonomik olmaktan ziyade siyasi nedenlere dayanmaktadır. İran'ın kuzeyinde bulunan nüfus Azerbaycan vatandaşları ile akrabadır. Bu yüzden Azerbaycan ile İran sınırının içinde kalan Güney

Azerbaycan Türklerinin, İran'ın kuzeyindeki nüfusla birleşme ihtimali İran'ı oldukça korkutmaktadır. Bu nedenle İran, Azerbaycan'a her zaman temkinli yaklaşmıştır. İran, Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanımında söz sahibi olmak istediği gibi aynı zamanda Azerbaycan'ın Hazar'dan yararlanarak ekonomik olarak gelişmesini istememektedir. Eğer Azerbaycan zengin ve güçlü bir ülke olursa, İran'ın bütünlüğünün bozulmasına neden olacağı endişesi duyulmaktadır (Gökçe, 2008). Aynı zamanda İran, Azerbaycan'ın batılı devletlerle yapmış olduğu anlaşmalara engel olmak istemektedir. Çünkü Hazar'ın Batıya açık hale gelmesi ABD ve batının bu bölgede güçlenmesine neden olacaktır. Zaten İran'a uygulanan ambargolar varken bir de bu yakınlaşmanın İran'ın Hazar'dan daha da düşük pay almasına neden olacaktır. İran, statü konusunda batılı devletlerin ve ABD'nin Hazar'daki yatırımlarını korumak için başvuracakları girişimlerin doğrudan kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atabilecek bir hal alabileceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz boru hattının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Fakat Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçerek Türkiye ile birleşmesine neden olacaktır. İran'da bu duruma engel olmak istemektedir. Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliğini güçlendireceği düşüncesi İran'ın statü konusundaki tavrını etkilemektedir (İşcan, 2010).

İran, Hazar konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmaların geçerli olmadığını ifade ederek bütün kıyıdaş devletlerin ortak bir karara varmasından yanadır. Oysa 1992 yılında İran-Azerbaycan arasında orta hay prensibine göre bölünme anlaşması yapılmıştır. Yani İran bu hususta kendi içinde çelişmektedir. Asıl amacı Hazar'daki payını arttırmak olan İran, sınırını Hazar'ın ortasına doğru genişletecek stratejik bir konuma gelmek istemektedir. Bu yüzden ortak kullanım konusunda karar bildirmiştir (Yüce, 2006: 262).

5. SONUÇ

Hazar, coğrafi olduğu kadar stratejik açıdan da oldukça önemli bir havzadır. Birçok uzman görüşüne göre başka bölgeler ile yarışabilecek petrol ve doğalgaz rezervine sahip bir bölgedir. Bu sahip olduğu kaynakların kullanılabilmesi, işletilebilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılabilmesi için ayrıca boru hatlarının yapılabilmesi için buranın hukuki bir statüye kavuşturulması gerekmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Hazar'a kıyısı olan devlet sayısının artması sonucu buradaki petrol ve doğalgazın kullanımında büyük tartışmalar başlamıştır. İlk 1993 yılında Hazar'ın statüsündeki boşluk dile getirilmiş ve halen günümüzde de bu sorun giderilememiştir. Hâlbuki Hazar'daki sorun buranın deniz veya göl olup olmamasından ziyade buradaki kaynaklarının ne şekilde paylaşılacağından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan bu olay kıyıdaş devletleri siyasi ve ekonomik açıdan oldukça etkilemesinin yanı sıra bu konudaki anlaşmazlıklar git gide artmaktadır. Bu konuda kesin bir sonuca varılamaması ve hukuki statü boşluğunun devam etmesi bu bölgeyle ilgilenen ülkeleri olumsuz etkilediği gibi aynı zamanda kıyıdaş devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan olumlu bir şekilde etkilenmesine de izin vermemektedir. Bu nedenlerden dolayı devletler ortak çıkar ve kar amacıyla işbirliği içinde hareket etmeli, kendi görüşlerini birbirlerine baskı ile uygulatmak yerine uzlaşmacı olmaları ve bir sonuca varmaları gerekmektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda Hazar deniz mi göl mü diye soracak olursak, Hazar uluslararası bir göldür. Hazar'ı Azak Denizi ile Karadeniz'e bağlayan Don ve Volga Nehirleri yapay bir şekilde birbirine bağlanarak kanal oluşturulmuştur. Bu yüzden Hazar'ın doğal bir yolla denizlerle bağlantısı yoktur. Ayrıca bu nehirler Rusya'nın iç sular rejimine tabidir. Nehirler uluslararası bir nitelik taşımadığından dolayı Hazar'a deniz dememiz yanlış olur. Ne zaman

Rusya bu nehirlerle uluslararası boyut kazandırırorsa -kıyıdaş ülkelerin doğrudan burayı kullanarak diğer denizlere açılma hakkı olacak- o zaman Hazar'a deniz statüsü verilebilir.

Paylaşım konusuna geldiğimizde ise kıyıdaş devletler arasında daha hakkaniyetli ve adil bir paylaşım yapılmalıdır. Bu paylaşım devletlerin sahip oldukları kıyı şeridinin uzunluğu çerçevesinde ulusal sektörlere bölünerek yapılmalıdır. Her devlet kendi ulusal sektörüyle Hazar Gölü'nün tabanını paylaşmalıdır. Uluslararası Hukuk'ta göllerin paylaşımından söz edilmediği için buranın paylaşımında BMDHS uygulanmalıdır. Bu çerçevede 12 millik karasuları, 200 mili aşmayacak münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesi uygulanmalıdır. Uygulanmasında bir engel var ise –göl çevresinde fazla devletin olması bu paylaşımı güçleştirmektedir- o zaman da orta hat prensibi devreye girmelidir. Bunun sonucunda da göl ulusal sektörlere bölünmelidir. Çakışan sınır kaynakları ise ilgili devletlerin kendi aralarında yapacakları uzlaşma sonucunda bir netlik kazanmalıdır. Uzlaşma sağlanamadığı takdirde diğer kıyıdaş devletlerin arabuluculuğu ile sorunlar giderilmelidir.

Hazar'da bir türlü çözülemeyen statü sorunu aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Statünün belirlenmesi birçok konuyu çözüme kavuşturacaktır. Boru hattı güzergâhları, kaynakların paylaşımı, ekolojik denge ve jeopolitik kazanımlar, statü sorununun halledilmesi ile netlik kazanacaktır.

Hazar Havzası'nın hukuki statüsünün netlik kazanması bölgedeki devletlerin oluşturacakları ekonomik planları daha sağlama almalarını sağlayacaktır. Ayrıca bölgedeki belirsizliğin ortadan kalkması ile oluşturulacak güvenlik ortamı, Batı ile kurulacak bağlantıyı daha istikrarlı bir zemine oturtacaktır.

Bütün bu bilgiler ışığında, Hazar'ın bölge ve dünya barışına katkı sağlayacak, enerji alanında işbirliğini derinleştirecek ve yaygınlaştıracak, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde önemli ve belirleyici bir koridor olabilmemesini ortaya koyabilecek bir hukuki rejime kavuşturulması gerekmektedir.

Avrasya'da, Hazar'ın jeopolitik ve jeostratejik önem ve önceliği her zaman belirleyici olacak etkin ve verimli değerlendirilmesi bölge ve dünya ekonomisine çok önemli katkı sağlayabilecek ve bölgede istikrara destek verebilecektir.

Bu çalışmayı diğer benzer çalışmalardan ayıran en önemli özellik; diğer çalışmalarda hukuki rejimi belirleme amacı güdülmeyişi gibi, rejimin belirlenmesinden ziyade Hazar'ın ne şekilde paylaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Kıyıdaş devletlerin istek ve önerileri doğrultusunda bir paylaşımın yapılması ve bunun sonucunda rejimin belirlenmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir. Oysaki bu çalışmada, uluslararası hukuk normları ortaya konularak Hazar'da uygulanması gereken hukuki rejim tarafsız ve hukuksal bir şekilde doğrudan belirlenerek "uluslararası göl" olduğu sonucuna varılmış, paylaşım konusunda ise BMDHS'nin Hazar Havzasının konumundan dolayı uygulanamayacağından, daha adil bir yaklaşım olacağı kanısına varılan "orta hat" prensibi savunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt:48, Sayı:1. ss. 255-290.
- Avcı, E. (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü.

- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi. BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara. <http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> (12.04.2015).
- Buniyatov, Z.M. (t.y.). Azerbaycan. Cilt:4, s. 320, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=040320>, (12.04.2015).
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt:53, Sayı: 1. ss. 107-122.
- Gayıbov, A. (2005). Hazar Havzasının Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Volume 1/3. ss. 177-209.
- Gürses, E. (2001). Kafkasya'da Uluslararası Rekabet. Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 1. ss. 205-273.
- İsgandarov, R. (2009). Tarihsel Perspektifiyle Uluslararası Hukuk'ta Hazar'ın Statüsü. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- İşcan, İ.H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu. Sosyo Ekonomi Dergisi Özel Sayı. ss. 63-92.
- Karaağaçlı, A. (2009). Hazar Denizi. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/1291/-hazar-denizi/#.VTazVtLtmkp>, (12.04.2015).
- Mehmedoğlu, A.S. (1994). Dağıstan'da Hazar Denizinin Kuzeybatı Sahilinde Tarihi Bir Şehir ve Liman. DERBEND. Cilt:9, s. 165, <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=090165>, (12.04.2015).
- Oğan, S. (2005). Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü. TÜRK SAM. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, (12.04.2015).
- Oğan, S. (2001a). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri. Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 1. ss. 56-85.
- Oğan, S. (2001b). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel Sayısı. Cilt: 7, Sayı: 2. ss. 143-184.
- Oruç, T.Ç. (2014). Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org/incele/1635/-hazar%C2%92in-hukuki-statusu-ve-paylasilmasi-sorunu/#.VTa0o9Ltmko>, (12.04.2015).
- Pazarıcı, H. (2011). Uluslararası Hukuk. Turhan Kitap Evi. 10. Baskı. Ankara.
- Poyraz, Y. (2011). Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları. Uluslararası Hukuk ve Politika. Cilt: 7, Sayı: 28, ss. 27-55.
- Qurbanov, İ. (2011). Hazar Havzasında Stratejik Oyunlar: Hukuki Statü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi. Cilt: 3, Sayı: 12. ss. 4-16.
- Terzioğlu, S.S. (2008). Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu. Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 26-47.

- Uslu, K. (2006). Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt: 21, Sayı: 1. ss. 99-130.
- Yağdıran, Y.H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanelığı Problemi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliğı Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Yüce, Ç.K. (2006). Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele. Ötüken Yayınları. İstanbul.